

अपंगत्वाला न जुमानणारा शास्त्रज्ञ

स्टीव्हन हॉकिंग

डॉ. जयंत नारळीकर, मुंबई.

१९६३ सालची हकीगत. केंब्रिज येथील किंग्स कॉलेजमधले माझे एक सहकारी गप्पा मारता मारता सहज बोलून गेले. "तुम्हाला माहीत आहे तो स्टीव्हन हॉकिंग? डॉक्टरांनी नुकतेच निदान केलेय की त्याच्या आयुष्याची फारतर दोन वर्षे उरली असतील."

हे ऐकून मला धक्काच बसला. दोन वर्षांपूर्वी स्टीव्हनची आणि माझी भेट पहिल्यांदा झाली तेव्हा आम्ही दोघे रॉयल ग्रीनिच ऑब्झर्वेटरीत उन्हाळ्याच्या सुट्टीतले विद्यार्थी म्हणून काम करत होतो. इंग्लंडमधला उन्हाळा म्हणजे रमणीय, मजा करण्याचा काळ. विद्यार्थी म्हणून आम्हाला वेधशाळेत थोडे काम दिले जाई. रहायची सोय तिथल्या पुरातन किल्ल्यात. मोकळा वेळ भरपूर. ईस्टबोर्न, ब्रायटन-सारख्या समुद्रकिनार्याकडे आमच्या सहली होत. शिवाय किल्ल्याभोवती विस्तीर्ण मोकळ्या जागेत हिरवळीवर खेळायची सोय असे. टेनिस, क्रोके, टेबलटेनिस, बिलियर्ड्सचीही व्यवस्था होती. ह्या सर्वांत इतर विद्यार्थ्यांप्रमाणे स्टीव्हनसुद्धा भाग घेत असे.

१९६१ च्या त्या उन्हाळ्यात स्टीव्हनमध्ये काही शारीरिक व्यंग असेल असे कोणालाही वाटले नसते. बोलताना त्याचे स्वर किंचित अस्पष्ट असत. पण समाजाच्या उच्च स्तरावरचा इंग्रज असेच बोलतो. त्यामुळे मला त्यात विशेष काही वाटले नाही. बहुतेक एखाद्या मोठ्या पब्लिक स्कूलचे संस्कार स्टीव्हनवर घडले असावेत असाच माझा समज झाला. कधी कधी अशा बोलण्यातून बोलणारा स्वतःला 'मोठा' समजतो असा गैरसमज ऐकणाऱ्याचा होई. असा गैरसमज स्टीव्हनबद्दल माझाच नव्हे तर माझ्या इंग्रज मित्रांचाही झाला. हे 'ऑक्सफर्डवाले' असेच आढ्यताखोर असतात असे आम्ही स्वतःचे समाधान करून घेत असू.

१९६२ मध्ये ऑक्सफर्डमधून डिग्री घेऊन डॉक्टरेटच्या शिक्षणासाठी स्टीव्हन केंब्रिजमध्ये आला तेव्हा मी त्याला रोज भेटत असे. त्याची बोलण्याची पद्धत तशीच होती. शब्द जिभेवरून घसरतात असा भास होई. पण त्याला पुढे ग्रासणाऱ्या अपंग-

टीप : — स्टीव्हन हॉकिंग यांचे छायाचित्र कव्हर पान दोनवर पहावे.

त्वाचे हे पहिले पाऊल आहे हे आम्हाला कोणाला माहीत नव्हते. म्हणून 'ती' बातमी ऐकून मला फार आश्चर्य वाटले.

नंतर असे कळले की जवळ जवळ जन्मापासून स्टीव्हनमध्ये विकृती होती. लहानपणी रोगप्रतिबंधक लशींमधल्या कुठल्यातरी औषधातील दोषातून ही विकृती आली असे कळते. त्याचा परिणाम स्टीव्हनला तरुणपणी जाणवू लागला. मेंदूतर्फे मज्जातंतूवर होणारे नियंत्रण हळूहळू शिथिल होऊ लागले. त्याचा आवाज प्रथम ह्या नियंत्रणातून सुटला अस्पष्ट बोलण्यामागे आढळता नव्हती.

१९६३-६४ च्या काळात स्टीव्हनमध्ये झपाट्याने बदल होत गेले. चालताना पावले अडखळू लागली. हातावरचे, मानेवरचे नियंत्रण शिथिल झाले. चालताना काठी वापरावी लागली पुढे पुढे चालणे अशक्य झाले आणि १९६५ पासून स्टीव्हनने स्वयंचलित व्हीलचेअर वापरायला सुरवात केली. त्याच्या डॉक्टरांनी केलेली भविष्यवाणी खरी ठरण्याची चिन्हे दिसू लागली.

पण ह्याच काळात स्टीव्हनची कर्तबगारी चमकू लागली त्याने आपला पीएच्. डी चा प्रबंध पुरा केला आणि त्यापुढचे संशोधन चालू ठेवले. त्याच्या प्रबंधासाठी त्याला त्याच्या मार्गदर्शकांची काही फार मदत लागली नाही. आणि पदव्युत्तर संशोधन तर त्याने स्वतःच्याच हिमतीवर चालू ठेवले.

१९६६-६७ च्या काळात आइन्स्टाइनच्या रिलेटिव्हिटी थियरीमधला एक गहन प्रश्न सोडवण्यात स्टीव्हनने यश मिळवले. ह्या काळात त्याचे हात लिहिण्याचे काम करेनासे झाले, म्हणून त्याने सर्व गणित न लिहिता मेंदूतच करायचा सराव केला. त्याचे काही जवळचे सहकारी त्याचे अस्पष्ट बोलणे ऐकून त्याने डोक्यातच सोडवलेले गणित कागदावर उतरवतात आणि ते तपासतात. ते गणित अचूक ठरते ह्याबद्दल आता त्यांना आश्चर्य वाटत नाही.

होय ! स्टीव्हन अजून जिवंत आहे. आणि शरिराने पूर्ण दगा दिला असला तरी मेंदूच्या जोरावर त्याची संशोधनातील आगेकूच चालूच आहे. १९६९-७३ च्या काळात कृष्ण विवरांवर त्याने महत्त्वाचे सिद्धांत मांडले. कृष्ण विवरांपासून ऊर्जा बाहेर पडू शकते हा अनपेक्षित निष्कर्ष त्याने १९७४ मध्ये काढला व तो हॉकिंग इफेक्ट ह्या नावाने ओळखला जातो. त्याच्या संशोधनाबद्दल त्याला अनेक बहुमान मिळालेत रॉयल सोसायटीचे सभासदत्व, केंब्रिज विद्यापीठातील प्राध्यापकत्व इत्यादी.

स्टीव्हनच्या यशामागे त्याची स्वतःची जिद्द ज्याप्रमाणे महत्त्वाची त्याचप्रमाणे त्याला त्याच्या पत्नीने दिलेले सहकार्य सुद्धा. १९६४-६५ च्या काळात जेन वाइल्ड आणि स्टीव्हनची मैत्री झाली. आणि तिचे विवाहात रूपांतर झाले. स्टीव्हनच्या वाढत्या अपंगत्वाचे चित्र डोळ्यासमोर असताना त्याला आयुष्यभर साथ देण्याचा

त्याच्या पत्नीचा निर्णय हा तितकाच जिद्द दाखवणारा नव्हे का ? त्यांना दोन निरोगी अपत्ये आहेत. एक मुलगा, एक मुलगी.

ह्या वर्षी स्टीव्हनने वयाची ४० वर्षे पूर्ण केली. डॉक्टरांची भविष्यवाणी तर त्याने खोटी ठरवलीच पण अपंगत्वाला न जुमानता विज्ञानाच्या मूलभूत क्षेत्रात महत्त्वाची कामगिरी करून दाखवली. शरीराने दगा दिला असला तरी जोपर्यंत मेंदू धडधाकट आहे तोपर्यंत त्याला कामात जुंपून ह्यापुढेही नेत्रदीपक कामगिरी स्टीव्हन हॉकिंगकडून होणार यात शंका नाही.